

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Verleden, heden en toekomst: hoe we het verleden kunnen gebruiken om het hedendaagse migratiedebat en -beleid te begrijpen, en bij te sturen

Schrover, M.L.J.C.

Citation

Schrover, M. L. J. C. (2026). Verleden, heden en toekomst: hoe we het verleden kunnen gebruiken om het hedendaagse migratiedebat en -beleid te begrijpen, en bij te sturen. In . Leiden. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4289556>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4289556>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Prof.dr. Marlou Schrover

**Verleden, heden en toekomst:
hoe we het verleden kunnen gebruiken om
het hedendaagse migratiedebat en -beleid
te begrijpen, en bij te sturen**

**Universiteit
Leiden**

Bij ons leer je de wereld kennen

Verleden, heden en toekomst:
hoe we het verleden kunnen gebruiken om
het hedendaagse migratiedebat en -beleid
te begrijpen, en bij te sturen

Afscheidsrede door

Prof.dr. Marlou Schrover

ter gelegenheid van haar afscheid als hoogleraar

Economische en Sociale Geschiedenis,

van de Universiteit Leiden

op vrijdag 6 maart 2026

Universiteit
Leiden

'Als je het verleden niet kent, kun je het heden niet begrijpen en de toekomst niet vormgeven.'¹ Het is een gezegde. Maar als we kijken naar het huidige migratiebeleid dan lijken 'we' niets te leren van het verleden. Dat is opvallend. Er wordt beleid voorgesteld waarvan in het verleden bewezen is dat het niet werkt. Ik bespreek in vogelvlucht hoe we het verleden kunnen gebruiken om het heden te begrijpen en de toekomst te beïnvloeden. Ik presenteer geen overzicht van mijn werk, maar een statement gerelateerd aan mijn onderzoeksveld: migratie-geschiedenis.

Lessen uit het verleden

Wanneer het gaat om lessen uit het verleden dan is migratiebeleid een fascinerend onderwerp omdat politici zich nauwelijks iets gelegen laten liggen aan wijze lessen, ofschoon wij als onderzoekers onze vingers blauw typen en de blaren op de onze tong praten om te laten zien wat de wijze lessen zijn.

Zoals ik zei, het is verbazend dat er beleid wordt voorgesteld dat reeds is uitgetoetst en dat is afgeschaft omdat het niet werkte. Een voorbeeld is het tweestatusstelsel, dat bestond sinds de jaren 1980. De A-status - erkend vluchteling - gaf meer rechten dan de B-status, die bedoeld was voor mensen die de overheid niet wilde erkennen als vluchteling, maar ook niet kon terugsturen. In 1982 vergaderden Kamerleden van D66, PSP en VVD met betrokkenen over de A- en B-status: het werkte niet zeiden de vluchtelingen, hun organisaties en de Raad van State.² Het onderscheid leidde tot talloze rechtszaken, overbelasting van organisaties en onzekerheid voor asielzoekers. Het werd afgeschaft om goede redenen, maar het werd toch recent opnieuw voorgesteld. Daarbij wordt gewezen op het Migratie Pact, maar dat stelt het niet verplicht; het mag maar hoeft niet. De verwijzing naar het Pact is incorrect.

Opvallend is dus dat gefaald beleid opnieuw wordt voorgesteld, en dat plannen worden gepresenteerd die tegen de rechtsstaat ingaan: dat gold bij de Kamerverkiezingen van 2025

voor twaalf van de vijftien partijen, die na de verkiezingen in de Tweede Kamer kwamen.³ Een deel van de politici laat zich daarnaast weinig gelegen liggen aan feiten.⁴

Gestelde beleidsdoelen zijn onhaalbaar, stelde adviesbureau Ernst & Young. Ze maken het werk van de IND moeilijk, constateerde Justitie.⁵ Procedures zijn zo complex geworden dat het tempo daalt,⁶ terwijl versnelling al decennialang het doel is. Permanente opvangplekken zijn gedeeltelijk vervuld door tijdelijke, waardoor draagvlak afkalft en het COA veel meer geld kwijt is. Het is het duurste asielbeleid ooit, zei een COA-bestuurder.⁷ De hoge kosten worden door rechtse politici gebruikt om vluchtelingenmigratie verder te problematiseren. Door het afschaffen van de Bed-Bad-Brood-regeling⁸ komen er meer mensen op straat terecht, dat leidt tot overlast en ook dat wordt gebruikt voor problematisering. Het beleid van de afgelopen jaren heeft de situatie verergerd en de anti-immigratiestem versterkt. Extreemrechtse partijen hebben baat bij die verergering. Een groot aantal deskundigen zei onlangs in de Eerste Kamer dat met de voorgestelde wetten *geen* van de doelstellingen kan worden bereikt, maar dat ze wel problemen groter maken. 'De enige die garen spinnen bij slechte asielwetgeving zijn populistische antimigratiepartijen als de PVV', citeerde *De Groene Amsterdammer* een van de experts.⁹ Het beleid zal falen en beleidsfalen ondermijnt het vertrouwen in de werking van de democratie. Dat is erg.

Het kabinet Schoof kwam met het plan voor migratienoodwetgeving, maar kon niet uitleggen waarom er een noodwet nodig was als er geen noodtoestand was, zoals een oorlog of natuurramp. De problemen met de vluchtelingenopvang waren niet het gevolg van een ramp, maar van jarenlang beleid.¹⁰ 'Mensen ervaren een asielcrisis', rechtvaardigde Schoof de keuze.¹¹ Dat is zo omdat dat hen is aangepraat.

De vermeende asielcrisis wordt in het publieke en politieke debat veelvuldig gekoppeld aan de 'woningcrisis'.¹² Gangbaar is het type nieuwsitem waarin een moeder, op de vraag van een

journalist over immigratie, zegt dat ze vreest dat haar nu nog jonge kinderen thuis zullen blijven wonen tot ze dertig zijn.¹³ De journalist werpt zelden tegen dat de huidige generatie starters het niet slechter heeft dan hun ouders in de jaren 1990.¹⁴

‘Woningnood’ is al decennia *het* argument om vreemdelingen te weren.¹⁵ Woningnood is een groot probleem. Het is het gevolg van onder meer het opheffen van het Ministerie van Volkshuisvesting, het niet oplossen van het stikstofprobleem, het verkopen van sociale huisvesting, het tolereren van opzettelijk leegstand, het verdwijnen van bejaardencentra, tekort aan personeel in de bouw, hoge materiaalkosten, ongebreidelde regelgeving, en het vrijwel onmogelijk maken van particuliere kamerverhuur.¹⁶ Slechts 7 tot 8 procent van de vrijkomende sociale woningen valt toe aan statushouders. In sommige gemeentes staan mensen tien jaar op de wachtlijst voor een woning. Haal alle statushouders van de lijst en de wachttijd daalt met een half jaar op het totaal van tien jaar.¹⁷ Politici zeggen dat, en experts en tal van organisaties.¹⁸ Desondanks wordt de komst van vluchtelingen doorlopend genoemd als *de* oorzaak van woningnood. Elke asielzoeker minder is een woning meer voor ‘ons’, zeggen rechtse politici en zelfbenoemde experts, Wilders napratend.¹⁹ De koppeling van de twee onderwerpen is een succesvolle strategie gebleken. Een NRC-journalist concludeerde, voor de verkiezingen van 2025, dat Wilders niet bij een debat aanwezig hoefde te zijn om het te domineren, met als kern de koppeling asielzoekers-woningnood.²⁰

Wilders wordt zelden tegengesproken.²¹ Een uitzondering is de uitzending van het hem welgezinde tv-programma *Vandaag Inside* op 17 oktober 2025. Presentator Johan Derksen zei tegen Wilders dat hij was vergeten een goed kader op te leiden: ‘van het zootje dat je naar voren hebt gestuurd waren er misschien vijf capabel en de rest was lachwekkend’. Derksen vervolgde: ‘wat jij niet meer moet gaan doen, [...] mensen ophitsen [...] bij het gemeentehuis, dan ben je een beetje een goedkopen volksmenner [...] die mensen hebben onderbuikgevoelens en dan sta jij dat nog een beetje aan te wakkeren.’²² Dit

was de meeste kritische opmerking tegen Wilders in de hele campagne.

De PVV verloor bij de verkiezingen elf zetels, maar Wilders presenteerde zich desondanks als winnaar: ‘Het op 1 na beste resultaat ooit’, zie hij. Volgens de PVV-kiezers wilden andere partijen Wilders niet helpen.²³ Opmerkingen over Nederland-coalitieland pareert Wilders met: ‘wij hebben het premierschap opgegeven, dat is nog nooit in Nederland gebeurt.’²⁴ *De Volkskrant* liet zien dat dat niet waar is: een minderheid van de naorlogse premiers was lijsttrekker van de grootste partij. Sinds 1982 was het wel gebruikelijk dat de grootste partij de premier leverde, maar het was geen recht of regel.²⁵ Wilders’ uitspraak dat het ondemocratisch was dat hij geen premier werd, is onzin: bij de verkiezingen worden Kamerleden gekozen, niet de premier. De leiders van de partijen die het Kabinet Schoof vormden, hadden er bovendien alle vier voor gekozen om in de Kamer te blijven.²⁶ Toch bleef Wilders zijn onjuiste uitspraak herhalen.²⁷ Dat is een probleem. Post-truth is pre-fascism,²⁸ maar politici komen met veel leugens weg. Praatprogramma’s hebben hierin ook een rol: ze zetten twee – soms zelfbenoemde – experts tegenover elkaar waarbij de een, schertsend gezegd, het standpunt verdedigt dat het regent, en de ander zegt van niet. De presentator kijkt niet uit het raam. Debat wordt neergezet als ‘leuke tv’, ook wanneer het verschil van mening kunstmatig is en echte experts weigeren mee te doen.²⁹

Kritiek lijkt weinig effect te hebben.³⁰ Dilan Yeşilgöz’ (VVD) nareis-op-nareis-verhaal is een bekend voorbeeld. In het tv-programma *OPI* presenteerde ze nareis-op-nareis als probleem, maar ze noemde geen aantal, alleen ‘heel veel’.³¹ In een interview met *de Volkskrant* zei Yeşilgöz ‘duizenden mensen’. Toen ze daarop werd aangesproken, zei ze dat *de Volkskrant* een fout had gemaakt; ze bedoelde nareizigers en geen nareis-op-nareis. Ze had het artikel echter wel nagelezen (of laten lezen) en de uitspraak niet gecorrigeerd. Het originele transcript van het interview liet zien dat Yeşilgöz het wel degelijk had over duizenden mensen en nareis-op-nareis. In

een Kamerdebat zei ze dat ze zich versproken had: ze bedoelde nareizigers. Nareis-op-nareis gold slechts voor enkele tientallen gevallen, moest ze toegeven.³² Haar uitspraak was echter een verspreking, geen leugen, hield ze vol.³³ De VVD verloor twee zetels, en niet negen zoals voor de verkiezingen van 2025 was voorspeld.³⁴ De electorale consequentie van de leugen of de verspreking was gering.

Wat te doen?

De *Groene Amsterdammer* en de UVA onderzochten het migratiedebat van de afgelopen 25 jaar: ze keken naar 25.558 spreekbeurten in de Tweede Kamer en 149.327 krantenartikelen.³⁵ Ze stelden dat de overgrote aandacht voor immigratie een overcompensatie was na de moord op Pim Fortuyn in 2002: de boze witte man was over het hoofd gezien en moest een stem krijgen.³⁶ Dat gebeurde op tv via interviewtjes – de zogenaamde voxpopjes – waarbij de ‘man-in-de-sstraat’ evenveel podium kreeg als de politicus, beleidsmaker of expert. De suggestie werd gewekt dat die man-in-de-sstraat een willekeurige voorbijganger was. De ‘boze man’ zei echter niet wat er spontaan bij hem opborrelde, maar herhaalde wat hij eindeloos had gehoord. Het was rechtse partijen gelukt om van asielzoekers de zondebok te maken en hen neer te zetten als de oorzaak van alle problemen.³⁷ Los het asielprobleem op, en alle andere problemen verdwijnen, was de suggestie. De man-in-de-sstraat mocht dat op tv zeggen; heel vaak.

Peter Scholten noemt de overdreven aandacht, de ‘migratieobsessie’. Wie het niet over migratie heeft, krijgt het verwijt geen aandacht te hebben voor de problemen van ‘het Nederlandse volk’.³⁸ Hein de Haas probeerde het debat te keren door mythes onderuit te halen,³⁹ maar het benoemen van obsessies en het ontkrachten van mythes veroorzaakten geen fundamentele verschuiving in het debat. Factchecking als tegenwicht voor fake news had soms juist een averechts effect, bleek uit onderzoek; mensen zetten als reactie hun hakken in het zand en herzien hun mening niet.⁴⁰

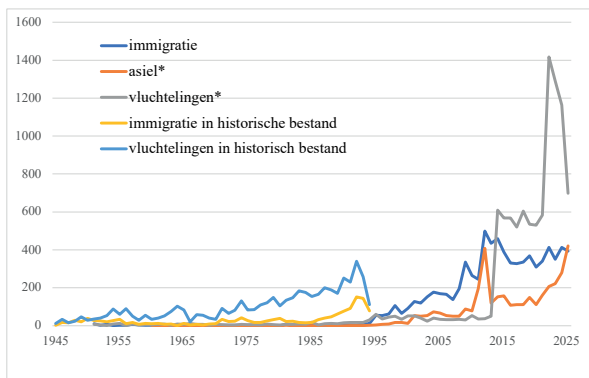
Een positief verhaal vertellen *kan* helpen, maar die positieve verhalen verdwijnen tussen de talloze negatieve. Het is niet uitzonderlijk dat omwonenden achteraf vaststellen dat ze zich gek hebben laten maken, en dat ze zelfs teleurgesteld zijn als een AZC na enige tijd dicht gaat.⁴¹ Wel vinden sommigen het moeilijk om dat te zeggen tegen een journalist. In Grave werd onlangs besloten om het AZC open te houden tot 2055, ondanks de roerige start. Dorpsbewoners haalden laconiek hun schouders op toen een journalist hen vroeg om een reactie. Er lagen soms lege blikjes en sigarettenpakjes in de berm, maar of asielzoekers die hadden weggegooid, wisten de wijkbewoners niet. Winkelpersoneel mocht van de baas niet zeggen of er overlast was of niet, en wijkbewoners met een positief verhaal wilden niet met hun naam in de krant uit angst voor ‘gedoe in de buurt’.⁴² Inspelen op de onderbuikgevoelens door – wat *Vandaag Inside* noemde – een volksmenner, heeft ertoe geleid dat een deel van de mensen zich niet meer positief durft uit te spreken. Tel daarbij op de bedreigingen aan het adres van lokale bestuurders, gelegitimeerd door sommige politici, dan wordt onduidelijk wie met ‘het volk’ bedoeld wordt, voorbij de echoput van rechts.

Er zijn ook pogingen om het debat te keren door asielzoekers een gezicht en een stem te geven. Dat werkt ook een beetje. Het tv-programma *Hart van Nederland* meldt soms dat er *geen* overlast bleek te zijn door de komst van een AZC, ondanks de verwachtingen van ‘boze burgers’.⁴³ Of het programma vertelt hoe drie asielzoekers – Mohomad, Mohomad en Ahmad – de 18-jarige Caya midden in de nacht uit het ijskoude water redden. De burgemeester geeft de mannen voor de camera een zilveren heldenpenning, en de geredde Caya pleit voor een verblijfsstatus.⁴⁴ Mensen een gezicht en stem geven wekt empathie op zoals dat ook gebeurde bij Mauro, Sahar, Lili en Howick, en Mikael: kinderen die zouden worden uitgezet omdat ze geen recht hadden op een verblijfsstatus. Hier speelt echter mee wat ik de restrictionistische paradox heb genoemd: dezelfde mensen die protesteren tegen een uitzetting, kunnen stemmen voor een restrictief migratiebeleid.⁴⁵ Mensen een

stem en gezicht geven, een positief verhaal vertellen, feiten controleren, mythes onderuithalen en obsessies benoemen: het heeft allemaal effect, maar niet voldoende.

Het scharniermoment

Misschien moeten we kijken hoe we hier zijn gekomen. In figuur 1, die ik heb gemaakt op basis van Kamerdebatten, is duidelijk een breuk te zien rond 1994; een toename van aandacht voor asiel en verwante onderwerpen. Natuurlijk had dat te maken met de vluchtelingenmigratie als gevolg van de oorlog in Joegoslavië. Maar er was meer.

Figuur 1: Gebruik van de woorden asiel*, vluchtelingen* en immigratie in Kamerdebatten 1945-2023. Er is gebruik gemaakt van twee bestanden: het historische en het recente bestand op overheid.nl

Overheid.nl

Er wordt vaak verwezen naar Frits Bolkestein (VVD), als degene die taboes rond immigratie zou hebben doorbroken, te beginnen met een rede in 1991.⁴⁶ Hij ging in de maanden daarna vooral in op het gevaar van polygamie. Een woordvoerder van het ministerie van Binnenlandse Zaken liet aan *de Volkskrant* weten dat polygamie in Nederland bij wet verboden is: er mocht slechts één echtgenote naar Nederland komen,

indien een man er twee had, en alleen haar kinderen werden erkend als zijn wettige kinderen. Op de vraag of er migranten waren die hadden geworsteld met de keuze tussen wie van de twee, zei de medewerker: 'het leeft meer in de volksmond'. Met andere woorden: het bestond niet. Volgens Bolkestein waren er in Amsterdam achthonderd mannen ingeschreven die op hun persoonskaart een dubbel huwelijk hadden staan. Een woordvoerder van de gemeente Amsterdam zei verbaasd: 'Polygamie is in Nederland bij wet verboden en de ambtenaren van de gemeente Amsterdam voeren keurig de Nederlandse wet uit'. Er waren geen achthonderd geregistreerde polygame mannen. Bolkestein zei zich zorgen te maken dat het Europese Hof voor de Rechten van de Mens polygamie mogelijk zou goedkeuren. Een woordvoerder van Justitie zei dat daar geen aanwijzingen voor waren. 'Laat Bolkestein zich richten tegen concrete plannen van het kabinet', zei de ambtenaar.⁴⁷ Bolkestein werd vervolgens veelvuldig aangewezen als degene die problemen durfde te benoemen, maar hij richtte zijn pijlen op stropoppen. Wel ging de VVD van 22 zetels in 1989 naar 31 in 1994. Bolkestein was geen taboedoorbreker, maar wel een succesvol gebruiker van 'immigratie' voor 'de electorale kassa'.⁴⁸

Het scharniermoment nader bezien

Politici hadden al ruim voor het aantreden van Bolkestein anti-immigratie-standpunten, veelal gekoppeld aan woningnood.⁴⁹ In partijprogramma's van direct na de Tweede Wereldoorlog werd de woningnood volksvijand nummer 1 genoemd. Gevreesd werd dat woningnood zou leiden tot destabilisering van de samenleving.⁵⁰ Net na de oorlog zetten de Westerse geallieerden Nederland onder druk om een klein deel van negen miljoen Displaced Persons op te nemen, die na de oorlog onder miserele omstandigheden in kampen in Duitsland zaten. Na veel druk van de geallieerden, die dreigden alle steun aan Nederland te stoppen, was Nederland bereid 8000 mensen op te nemen. Die werden geselecteerd in kampen op basis van gezondheid, leeftijd, gezinssamenstelling - alleenstaanden zonder kinderen - en geschiktheid voor de arbeidsmarkt, en niet op

basis van hun nood aan hulp. Er kwamen echter slechts 4000 Displaced Persons en van hen gingen er 1000 terug naar een kampen in Duitsland omdat hun ontvangst in Nederland te onvriendelijk was.⁵¹ Nederlandse politici wezen op woningnood als reden voor selectie en ongestuvige ontvangst.

De Nederlandse overheid verzette zich ook tegen de komst van Indische Nederlanders. Van de woningvoorraad waarover de overheid iets te zeggen had, moest 5 procent naar de Indische Nederlanders. Het leidde tot protesten en klachten,⁵² tegen wat 'de regering en de overheid', volgens *De Telegraaf* 'als een "lastpost" [...] en een "tussenras"' beschouwden.⁵³ De auteur van een ingezonden brief in *Het Parool*, die zich 'Een Nederlander' noemde, schreef: 'de gerepatrieerden kregen in Nederland veelal betere woongelegenheden dan menige Nederlander, die hier altijd gewoond had. De toch al grote woningnood werd nog groter door al deze duizenden gerepatrieerden. Zij ontvangen bovendien ruime pensioenen, waardoor zy meer kunnen betalen voor woonruimte. Daardoor werden de kansen voor niet-gerepatrieerden nog kleiner.'⁵⁴

De overheid weerde actief Indische Nederlanders, vooral als ze een donkere huidskleur hadden en tot de lagere sociale klasse behoorden,⁵⁵ en deed haar uiterste best hen te laten doormigreren.⁵⁶ Ze zouden elders beter op hun plaats zijn dan in het overvolle Nederland, met zijn woningnood. Die woningnood was ook reden om de emigratie van zo'n 400.000 mensen naar onder meer Canada en Australië financieel te ondersteunen. Met tien miljoen mensen was Nederland vol, vond een groot deel van de politici, met Drees van de PvdA voorop. De zogenaamd 'misbaren' konden beter scheepgaan naar elders.⁵⁷

In 1953 wisten twee Hongaarse vluchtelingen, die door de Sovjets werden gedeporteerd naar Siberië, te ontsnappen op weg naar de Goelag. Via een lange omzwerving kwamen ze in Nederland terecht en vroegen asiel. Nederlandse autoriteiten probeerden hen eerst uit te zetten naar Duitsland, in de veronderstelling dat ze via dat land moesten zijn binnengekomen

en toen dat niet lukte, werden de twee midden in de nacht de Belgische grens overgeschoven. De Belgen schoven hen terug.⁵⁸ Ook andere vluchtelingen werden op die manier over de grens gebracht.⁵⁹ Minister Leen Donker van Justitie (PvdA) kreeg hierop kritiek: Nederland was niet het gastvrije land dat het pretendeerde te zijn. 'Veel malen per maand worden politieke vluchtelingen in het nachtelijk duister weer uitgeleid over de grens van het "gastvrije" land dat zij na vele ontberingen en gevaren eindelijk hadden bereikt', schreef *Het Parool* in 1953.⁶⁰ Donker verweerde zich door te zeggen dat de vluchtelingen door West-Duitsland over de Nederlandse grens waren 'gewipt' en daarom direct teruggewipt moesten worden. Nederland was geen ongestuvig land voegde hij eraan toe, omdat 'we' sinds 1945 25.000 vluchtelingen hadden toegelaten. Daaronder rekende hij echter ook de 13.000 Molukkers en transitovluchtelingen, die op doorreis waren naar elders. Kamerleden maakten tegen die verdraaiing bezwaar. De minister rechtvaardigde zijn uitspraak door te zeggen 'dat ons overbevolkte land, met 100.000 uit Indonesië gerepatrieerden, maar niet lukraak vreemdelingen kan opnemen.'⁶¹

Toen in 1956 de vluchtelingen uit Hongarije kwamen, was er veel steun onder de bevolking, maar er waren ook kritische geluiden. In een ingezonden brief in de krant stelde de schrijver dat 'huilebalkerij' het verstand overtrof. De overheid had een plicht tegenover de eigen landgenoten. Na tien jaar was 'de afschuwelijke woningnood' nog niet opgelost en daarom zou er niet 'één woning' moeten worden toegewezen 'aan buitenlanders.'⁶²

Gastarbeiders, die vanaf midden jaren 1960 kwamen, mochten alleen door bedrijven worden geworven als die bedrijven ook voor huisvesting zorgden.⁶³ Gezinshereniging werd ontmoedigd, wijzend op de woningnood.⁶⁴ Toen er toch echtgenotes kwamen schreef *De Telegraaf* over een acute woningcrisis.⁶⁵ Vooral in Utrecht werd de huisvestingssituatie als problematisch gezien. Kranten schreven over een invasie van gastarbeiders, gehuisvest in mensenpakhuisen, die Bedoe-

ienkampen werden genoemd.⁶⁶ In sommige mensenpakhuizen werden bedden verhuurd - geen kamers - die dubbel beslapen werden: overdag door de ene arbeider en 's nachts door een andere. Overbewoning leidde tot talloze klachten over gastarbeiders die rondhingen op straat, over geluidsoverlast, vuil, brandveiligheid, illegaliteit en criminaliteit.⁶⁷ De werkgevers verzaakten hun plicht, maar de schuld van spanningen werd bij de gastarbeiders gelegd. Versterking van racistische sentimenten was het gevolg.

In de jaren 1970 versterkte de anti-immigratiestem. In 1971 zei Joop Glimmerveen bij de oprichting van de Nederlandse Volksunie (NVU) dat het biologisch voortbestaan van de Nederlandse natie werd bedreigd door de komst van Surinamers en gastarbeiders.⁶⁸ Hij vreesde rassenmoord op blanke Nederlanders.⁶⁹ In 1972 stookte de NVU met racistische pamfletten rellen op in de Rotterdamse Afrikaanderwijk, die door kranten rassenrellen werden genoemd.⁷⁰ Aanleiding was een conflict over wonen.⁷¹ De NVU had bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1974 en bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1977 met zijn anti-immigratieretoriek geen electoraal succes.

Naast de NVU was er de Nationale Partij Nederland, die in 1974 werd opgericht door de advocaat J. van der Linden. In een pamflet schreef de partij: 'We willen samen met u het beste voor alle Nederlanders. Werk voor ons alle, woningen, economische welvaart. [...] Alleen voor ons zijn deze idealen geen stemmenlokkertjes maar een levenstaak.' De partij zei op te komen voor zaken 'waar de overige partijen niet voor willen (of durven) uitkomen. Wij wel. [...] Want zoals het nu is gaat het echt niet meer! Ons eivol landje wordt wekelijks overstroomd door duizende illegale buitenlanders. Wij kunnen en willen deze mensen niet meer opvangen. Mensen die ons werk afnemen, onze woningnood verergeren, de sociale lasten tot ongekende hoogte jagen en ga zo maar door.'⁷² De Nationale Partij Nederland verspreidde volgens *Trouw* een pamflet met daarin: 'Gezinsbeperking van onze kant, maakt de weg vrij voor de Islam-staat, want getal is macht.'⁷³ Opvallend is de nadruk op

Islam en omvolking. De partij stelde niets voor, maar droeg wel argumenten aan die we later terugzien bij andere partijen, inclusief de nadruk op taboe doorbreken.

Toen de Surinaamse migratie naar Nederland toenam omstreeks 1975, weigerde een groot aantal gemeentes te voldoen aan hun wettelijke verplichting Surinamers te huisvesten. De Boerenpartij protesteerde tegen de komst van de Surinamers, wijzend op woningnood.⁷⁴ Boer Koekoek van de Boerenpartij zei dat hij het Nederlandse volk vertegenwoordigde en de belangen van het Nederlandse volk diende. De Surinaamse Nederlanders hoorden daar niet bij.⁷⁵ De Boerenpartij protesteerde tegen naturalisaties omdat Nederland overbevolkt was en er 250.000 werklozen waren. Volgens Koekoek was Nederland te aantrekkelijk voor buitenlanders omdat ons sociale zekerheidsstelsel beter was dan elders. Het was onacceptabel dat mensen naar Nederland kwamen om te profiteren van de sociale zekerheid, waarvoor 'onze' werknemers hadden betaald.⁷⁶ Het was een retoriek die later brede steun zou krijgen.

In 1980 werd de Centruumpartij opgericht, geleid door Hans Janmaat, met een nadrukkelijk anti-immigratiestandpunt.⁷⁷ 'Wij' hebben dit land na de oorlog herbouwd en 'wij' hebben betaald voor de sociale zekerheid en de sociale voorzieningen, stelde de Centruumpartij, de ideeën van eerdere extreemrechtse partijen echoënd. De strategie van de Centruumpartij was het koppelen van onderwerpen: waren mensen het lange wachten op een huis niet zat, op een baan, een plekje op het strand, een plaats op de camping, een parkeerplaats, en de dagelijkse files? Nederland was vol, dus hoe kon de overheid de komst van nog meer mensen toestaan, stelde de Centruumpartij.⁷⁸

De Centruumpartij was naar eigen zeggen een taboedoorbreker; het was de enige partij die durfde te zeggen wat er mis was: woningnood, vervuiling, werkloosheid, het land was vol, en de economie ging achteruit. Tel daarbij op corruptie, misbruik van de sociale zekerheid, het dumpen van giftig afval, drugshandel, illegale restaurants, illegale slacht, illegale arbeid,

speculatie op de woningmarkt, krakers, rellen en plunderingen. Nederland was niet leefbaar meer, stelde de partij.⁷⁹ De Centruumpartij combineerde drie kwesties die in opiniepeilingen het vaakst als probleem werden genoemd: 75 procent van de Nederlandse bevolking noemde woningnood het grootste probleem, 57 procent noemde files en 36 procent etnische minderheden.⁸⁰

Janmaat benadrukte de lokale onderwerpen die hij verzamelde door in achterafzaaltjes te luisteren naar de klachten, blijkt uit het BVD-archief. In Utrecht werd, bijvoorbeeld, geklaagd over voetbalhooligans en de drugsverslaafden rond Hoog Catharijne. Janmaat koppelde lokale klachten aan immigratie.⁸¹ 'Alle discussies over woningnood, werkloosheid, misdaad, drugsbestrijding enzovoort monden bij de Centruumpartij uit in hetzelfde: de minderheden zijn de oorzaak van alle problemen in Nederland', zeiden de onderzoekers Van Koningsveld en De Vries in *Trouw*.⁸² De Anne Frankstichting had een jaar eerder hetzelfde gezegd.⁸³ Het is een voorafspiegeling van wat later de gangbare strategie van extreemrechtse partijen werd.

De Centruumpartij stelde in een brochure: 'Alle partijen gaan doodleuk door met het beloven van gouden bergen. Maar er is er geen een, die rechtuit durft te zeggen wat er nu eigenlijk aan de hand is met Nederland. Wij wel. De aanspraak op de rol van taboedoorbreker was echter, zoals we zagen, reeds eerder door een extreemrechtse partij gemaakt. Een pastoraal werker uit Rotterdam had enig begrip voor de kiezers van de Centruumpartij: 'Sommigen wachten al dertig jaar op een fatsoenlijke woning. Nu die er is kunnen ze hem niet betalen. Ze horen wel voortdurend over discriminatie van buitenlanders praten, maar nooit over discriminatie van henzelf.'⁸⁴

De grenzen moesten dicht, was de voornaamste boodschap van de Centruumpartij, want er waren 400.000 Nederlanders werkloos. Gastarbeiders moesten terug.⁸⁵ De Centruumpartij was niet de enige partij die zich uitsprak voor remigratie.⁸⁶ Vrijwel alle partijen deden dat, wijzend op werkloosheid. De SP was ook voor het bevorderen van terugkeer,⁸⁷ en dat leidde tot een felle reactie van de CPN. Het communistische dagblad

De Waarheid kopte 'Socialistische Partij op jacht naar Janmaatstemmers'. In de SP-brochure duikt, volgens de CPN 'plotseling de grote bevolkingsdichtheid van ons land als argument op [...] Inspelen op vooroordelen blijkt het nieuwe parool. [...] Voorkomen moet worden dat ook in zich links noemende kringen aanvallen op de (rechts)positie van buitenlanders "een normaal en eerlijk standpunt" genoemd gaan worden', schreef *de Waarheid*. Opvallend is opnieuw de nadruk op taboedoorbreking, iets dat bijna twintig jaar later aan Bolkestein werd toegeschreven.⁸⁸

De Centruumpartij kwam in 1982 na verkiezingen in de Tweede Kamer met een zetel (bezet door Janmaat).⁸⁹ Ineke Haas-Berger, Kamerlid voor de PvdA, zei dat het tijd was om Janmaat niet langer te negeren. Ger Vaders, hoofdredacteur van het *Nieuwsblad van het Noorden*, zei dat andere Kamerleden daar niet veel zin in hadden, omdat ze dan ook hun eigen intolerantie onder ogen zouden moeten zien. De rede dat 'de angst voor de Janmaten tot krankzinnige, proporties uitdijde' - tot een obsessie - had vooral te maken met de angst te moeten erkennen dat 'De Centruumpartij niet de enige [was], die discrimineert' in de Kamer, volgens Vaders.⁹⁰

De Centruumpartij stelde dat buitenlanders niets gaven om de Nederlandse cultuur.⁹¹ 'Wanneer de Centruumpartij de meerderheid heeft zullen de grenzen gesloten worden', zei Janmaat in 1983. 'Illegale buitenlanders worden terug naar huis gestuurd'. Nederlanders, die al jaren op een woning wachtten, voelden zich achtergesteld. 'Die Vietnamese bootvluchtelingen, die krijgen hier een huisje van een ton aangeboden en een halve ton voor kleding en inrichting. Je zal maar jaren bezig zijn met je vrouw en je kindertjes en nauwelijks rond kunnen komen. Die mensen begrijpen dat toch niet?', stelde Janmaat.⁹² De Centruumpartij was bekend geworden door het vreemdelingenbeleid in het partijprogramma. 'Maar het is natuurlijk terecht, dat dit erin staat. De grote partijen hebben dit altijd verzwegen. De Centruumpartij heeft het in discussie gebracht en daarom zegt nu ook de CDA-woordvoerder, dat de problemen van de minderheden de grootste zijn, waarvoor onze samenleving de komende tien jaar komt te staan', volgens Janmaat.⁹³

Hij zag dat het punt stemmen trok en dat andere partijen het overnamen. Staatssecretaris Bert Haars (CDA) zette in deze periode in op een streng asielbeleid en stuurde asielzoekers terug.⁹⁴ Ze kreeg veel kritiek vanuit haar eigen achterban, maar ook steun. Haar anti-immigratiestandpunt leidde nog niet tot grote electorale winst.

Immigratiebeperkingen werden wel een belangrijker onderwerp van beleid. Het Kabinet-Lubbers I (1982-1986) en het Kabinet Lubbers II (1986-1989) (VVD-CDA) deden allerlei voorstellen om gezinsmigratie af te remmen.⁹⁵ Erg succesvol was dat beleid niet en een deel had een averechts effect. Staatssecretaris Aad Kosto (PvdA) in het kabinet-Lubbers III (Lubbers-Kok 1989-1994) kwam met uitgebreide plannen om asielzoekers terug te sturen. Het ging om Tamils, Syriërs, Iraniërs, en Afghanen, en ook om Vietnamezen die in de jaren 1970 als gastarbeiders naar het Oostblok waren gekomen en die nu, na het ineenstorten van het communisme een vluchtelingenstatus aanvroegen, onder meer in Nederland. Het was een handjevol Vietnamezen, maar Jan-Kees Wiebenga (VVD) meende dat het belangrijk was dat Nederland zijn poot stijf hield en verzoeken afwees, anders liepen we 'het risico van een aanzuigende werking'. Janmaat viel hem bij in de Kamer en wees op de 'gigantische problemen' die de Nederlandse regering te wachten zou 'staan als wij denken aan de vele tienduizenden illegalen die er in ons land zijn'.⁹⁶ Illegaliteit had niets te maken met de komst van de paar Vietnamezen, maar de koppeling creëerde, samen met de overdrijvingen, een beeld van dreiging.

Andere pogingen tot beperking van immigratie volgden. Lubbers II zette in 1987 in op snellere procedures en snellere uitzetting. Het leidde tot chaos.⁹⁷ Vijf Amsterdamse advocaten stelden in een brief aan de Kamer dat er een onwerkbaar situatie was ontstaan, die ontwrichtend werkte. Het beleid werd desondanks doorgezet.⁹⁸ En het wordt nu opnieuw voorgesteld.

In kranten werd de anti-immigratieretoriek sterker. Kranten gingen in toenemende mate in watertaal schrijven over vluchtelingen:⁹⁹ stromen asielzoekers die ons land over-

spoelen.¹⁰⁰ Het suggereert onmacht – het water dat je niet kan tegenhouden – en dreiging. Bovendien werd het nieuwe woord 'asielzoeker' geïntroduceerd. Het is een twijfelwoord, dat niet toevallig lijkt op gelukszoeker, en dat veel minder sympathiek klinkt dan 'vluchteling'.¹⁰¹

De Centrumpartij maakte aanvankelijk geen koppeling tussen 'Islamisering' en de positie van vrouwen en homoseksuelen. Fractiemedewerker Alfred Vierling werd wel 'omschreven als [...] een Nederlandse blonde blauwogige homoseksuele ecologisch bewuste milieufreak', met een afkeer van buitenlanders vanwege het ritueel slachten.¹⁰² Maar meer was er in het begin niet.

De Revolutie in Iran in 1979 leidde tot een groot aantal artikelen in Nederlandse kranten over executies van homoseksuelen in Iran,¹⁰³ en de verslechtering van de positie van vrouwen.¹⁰⁴ In Nederland kwam er tegelijkertijd een (over)grote aandacht voor de zogenaamde driedubbele achterstelling van Turkse vrouwen, die moesten worden beschermd tegen hun familie, geloof en cultuur.¹⁰⁵ Janmaat haakte daarop in. 'In een tijd waarin de wereld zijn adem inhield voor de ontwikkelingen in Iran, ontdekte de piepjonge Centrumpartij haar ei van Columbus: de islam', schreven Van Koningsveld en De Vries in *Trouw* in 1984.¹⁰⁶

De Centrumpartij begon meer stemmen te trekken. In 1984 stemden bij de Europese verkiezingen 135.000 mensen op de Centrumpartij (2,5 procent). Dat was niet genoeg voor een zetel, maar het was meer dan het aantal mensen dat op D66 stemden. In Rotterdam haalde de Centrumpartij 8 procent van de stemmen en in Amsterdam 7. Volgens de *Leeuwarder Courant* zou de Centrumpartij op tien zetels komen als er nu Tweede Kamerverkiezingen zouden zijn.¹⁰⁷

Bij de Rushdie-affaire in 1989, waarbij Iraanse geestelijken de schrijver Salman Rushdie vogelvrij verklaarden, leek er steun te zijn in Nederland voor orthodoxe islamitische ideeën. Die steun werd echter volgens de Nederlandse Vereniging van Journalisten (NVJ) door kranten schromelijk overdreven. Er

was sprake van pure sensatiejournalistiek, volgens de NVJ.¹⁰⁸

Twee jaar hierna kwam Bolkestein met zijn uitspraken, maar veel van wat hij zei was reeds door Janmaat en anderen voor hem gezegd.¹⁰⁹ In 1995 werd in een ingezonden brief in *de Volkskrant* opgemerkt dat Bolkestein geen taboedoorbreker was, maar dat het taboe was om te zeggen dat zijn uitspraken vergelijkbaar waren met die van Janmaat.¹¹⁰ Het imago van Bolkestein als taboedoorbreker beklifde op de lange termijn meer dan dat van de erfgenaam van Janmaat en zijn voorgangers.

Tot 1994 gold er een cordon sanitair-afsprak, gemaakt door hoofdredacteuren binnen de NVJ, om Janmaat en zijn partij zoveel mogelijk te negeren. Die opstelling begon reeds te schuiven in 1993 toen de Centrumdemocraten (de nieuwe naam van de Centruumpartij) op vijf zetels peilde. Media en politici begonnen te twijfelen aan hun strategie. PPR-er Peter Lankhorst, voormalig studievriend van Janmaat, zei: 'Het is duidelijk dat Janmaat onlustgevoelens in Nederland verwoordt. Over die onlustgevoelens zul je moeten praten'. De nieuw-gekozen lijsttrekker van GroenLinks, Mohamed Rabbae, was kritischer en zei dat: 'Bolkestein balanceerde op het randje met generalisering over de "stroom" asielzoekers, de intolerante islam, veelwijverij en criminele buitenlandse jongeren'. Hij maakte zo Janmaats opvattingen 'salon-fähig'. Minister Jan Pronk (PvdA) meende echter dat er iets moest worden gedaan aan woningnood en werkloosheid, zodat Nederlanders niet meer konden zeggen dat buitenlanders hun huizen en banen inpikten.¹¹¹ Hij versterkte zo het idee dat woningnood en werkloosheid voornamelijk het gevolg waren van immigratie.

Toen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 de Centrumdemocraten van 11 op 78 zetels kwamen, werd het cordon sanitair doorbroken. Janmaat zei in een interview dat mensen van wie de familie geen drie generaties in Nederland woonden, geen Kamerlid mochten zijn. Dat gold ook voor de Joodse Hirsch Ballin en Gabor, die van Hongaarse komaf was. Toen hij op die uitspraak felle kritiek kreeg, zei hij dat hij verkeerd geciteerd was, zoals Yeşilgöz dat later deed.¹¹²

In plaatsen waar de Centrumdemocraten fors hadden gewonnen, schreven kranten over de nieuwe gemeenteraadsleden.¹¹³ Janmaat kreeg ruimte om voor een breder publiek te praten over 'de volstrekte ontkenning van bepaalde groepen kiezers' en over 'een overheid die blind is'; een retoriek die sterk lijkt op die van huidige extreemrechtse partijen.

De Centrumdemocraten boetten daarna aan belang in door onderlinge ruzies, maar hun gedachtegoed was allang overgenomen door anderen, waaronder door Pim Fortuyn, die in 1997 zijn boek 'Tegen de islamisering van onze cultuur' presenteerde, waarin hij zei de homo-emancipatie niet te willen overdoen.¹¹⁴ Coos Huijsen, in 1972 het eerste openlijk homo-seksuele Kamerlid in de wereld (voor de CHU), sprak zich in de *Gaykrant* in 1997 uit in gelijkkluidende zin. Het was een echo van Janmaats eerdere inhaken op de ontwikkelingen in Iran, en het dreigbeeld dat hij had neergezet waarbij Nederland net als Iran zou kunnen worden teruggeworpen in de tijd en de vrouwen- en homo-emancipatie zou moeten worden overgedaan.

Janmaat bood Fortuyn een Kamerzetel aan, die hij weigerde.¹¹⁵ Een bredere verbreiding van Janmaats ideeën volgde. Jeroen Dijsselbloem (PvdA) stelde in 2007 in de Tweede Kamer dat de komst van 'een grote groep nieuwe gelovigen' het risico met zich meebracht dat 'verworvenheden [...] zoals gelijke behandeling van vrouwen en homo's' verloren zouden gaan.¹¹⁶ Zijn partijgenote Mariëtte Hamer (PvdA) zei in 2008 dat moslims bij zichzelf te rade moesten gaan 'over de vraag waarom veel mensen bang zijn voor de islam en hoe de islam omgaat met de rechten van vrouwen en homo's'.¹¹⁷

De beleidschaos werd vervolgens groter en het beleid minder effectief. Toen in de jaren 1990 een groot aantal vluchtelingen uit Joegoslavië kwam, ontstond een opvangprobleem en moesten er noodvoorzieningen worden geopend. Staatssecretaris Job Cohen (PvdA) zei dat de lekkende tenten in de modder in Ermelo niet alleen bedoeld waren om de nood van volle opvangcentra te lenigen, maar ook om te laten zien dat hij een 'strikter en minder ruimhartig Nederlands asielbeleid' voorstond. Het doel was de publieke opinie te beïnvloeden en asielzoekers af te schrikken, volgens Cohen.¹¹⁸ Het werkte

niet. Het Kabinet-Kok II (1998-2002) kwam met een nieuwe Vreemdelingenwet in 2000, die ertoe zou moeten leiden dat asielprocedures sneller werden, maar dat gebeurde niet, net zomin als eerdere en latere pogingen tot versnelling slaagden. Ik kan nog even doorgaan, maar doe dat niet.

Ik kom aan het einde van mijn verhaal

12 Mijn overzicht in vogelvlucht was bedoeld om te laten zien dat woningnood veelvuldig werd gebruikt als *het* argument om immigranten te weren. De link met 'islamisering' gaf de anti-immigratieretoriek een sterke extra zet. Wij als historici weten dat vreemdelingenhaat altijd een stemmentrekker is. In dat kader zou het ons niet moeten verbazen dat het huidige discours niet zo makkelijk te doorbreken is. Feiten aandragen, mythes ontkrachten, obsessies benoemen, positieve verhalen vertellen, mensen een gezicht en stem geven: dit alles werkt, en dat moeten we ook ijverig blijven doen. Maar wij moeten als historici ook vanuit een historisch perspectief tegengas bieden. De lezing van Bolkestein was *geen* scharniermoment. Hij was geen taboedoorbreker. Dat is belangrijk. Extreemrechtse partijen hadden al ver voor hem de titel 'taboedoorbreker' geclaimd. De doorlopende herhaling van de onjuiste stelling dat Bolkestein de taboedoorbreker was en niet de erfgenaam van Janmaat en zijn voorgangers, maakte zijn racistische ideeën acceptabel. De historische lijn is belangrijk. Dat benadrukken is onze taak als historici. Nadat iets zo'n dertig jaar lang is beweerd en breed is omarmd, moeten we niet verwachten dat de opvatting snel afslijt. Doorzettingsvermogen en een dikke huid zijn belangrijk.

Ter voorbereiding op deze lezing heb ik andere afscheidsredes gelezen en veel daarvan eindigen met het bedanken van een lange rij familieleden, vrienden, collega's en anderen. Dat ga ik niet doen; niet omdat ik geen heel lange rij familieleden, vrienden en collega's enzovoort enorm dankbaar ben; dat ben ik wel. Ik hoop echter dat ze dat weten zonder dat ik ze noem. Bedankt allemaal.

Noten

1. De titel van mijn afscheidsrede ‘Verleden, heden en toekomst’ is niet erg origineel. De Leidse bibliotheek bevat 212 publicaties met als titel ‘Verleden, heden en toekomst’, met als oudste eentje uit 1851. De Engelse variant levert in de bibliotheek 34.000 titels op, met als oudste een uit 1642. Uitspraak Kohl: ‘Wer die Vergangenheit nicht kennt, kann die Gegenwart nicht verstehen und die Zukunft nicht gestalten’, Bondsdag 1-6-1995.
2. NRC 17-6-1982.
3. Dit blijkt uit een rapport van de Nederlandse Orde van Advocaten, die de verkiezingsprogramma’s heeft doorgenomen. Alleen GroenLinks-PvdA, Partij voor de Dieren en Volt deden dat niet. <https://eenvandaag.avrotros.nl/artikelen/politieke-partijen-hebben-steeds-meer-voorstellen-die-tegen-de-rechtsstaat-ingaan-zorgwekkend-sigitaal-161699>. Rechtsstatelijke toets verkiezingsprogramma’s 2025, 20-10-2025.
4. Dit bleek, onder meer, bij een in 2020 aangenomen motie tegen het EU-migratiepact. In 2020 schreef advocate Lisa-Marie Komp in *de Volkskrant* dat toen bleek dat 78 Kamerleden niet malen om feiten en inzichten. Lisa-Marie Komp, ‘Opinie: Bij migratiebeleid lijken feiten en wetenschappelijke inzichten een ondergeschikte rol te spelen’, *De Volkskrant* 8-12-2020.
5. Eindrapportage doorlichting IND Verbetermogelijkheden IND met specifieke aandacht voor het asielproces door ey, in opdracht van het ministerie van justitie en veiligheid 20 mei 2021 https://www.rijksfinancien.nl/sites/default/files/extrainfo/beleidsdoorlichtingen_periodieke%20rapportages/2021%20IND.pdf
6. Titia Maasland, Laura Buimer en Julia Koopmans, *Is de complexiteit van het nemen van een asielbesluit veranderd? Ervaringen, oorzaken en handelingsperspectieven*. Ministerie van Justitie en Veiligheid Immigratie- en Naturalisatiedienst Directie Strategie en Uitvoeringsadvies Afdeling Onderzoek en Analyse (Den Haag 2023).
7. <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/wanbeleid-vvd-ns-c-bbb-en-pvv-leidt-tot-duurste-vluchtelingenopvang-ooit-geciteerd-wordt-COA-bestuurder-Joeri-Kapteijns>.
8. Meer recent Landelijke Vreemdelingenvoorzieningen (LVV) genoemd, per 1 januari 2025 stopgezet.
9. Irene van der Linde, ‘En toen fietsten er twee agenten voorbij ... De Eerste Kamer en Fabers nieuwe asielwetten’, *Groene Amsterdammer* 20-1-2026. <https://www.groene.nl/artikel/en-toen-fietsten-er-twee-agenten-voorbij>
10. ‘Schoof erkent dat het bij verzonnen asielcrisis niet gaat om feiten maar om ‘gevoel’, 13-09-2024 *Joop* <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/schoof-geeft-toe-dat-het-bij-verzonnen-asielcrisis-niet-gaat-om-feiten-maar-om-gevoel>
11. Onder meer Floor Bremer van RTL-Nieuws <https://www.rtl.nl/nieuws/politiek/artikel/5470620/volg-hier-alles-over-de-presentatie-van-het-regeerakkoord-van-het>
12. https://www.youtube.com/watch?v=-HsK_A8UEFA 12-10-2025; <https://youtube.com/shorts/clpLVYm4n-c?si=MhyTIIjuWbt0IqfC>
13. Het percentage thuiswonende dertigers steeg de afgelopen 10 jaar van 9 naar 11 procent <https://nos.nl/artikel/2571322-steeds-meer-30-jarigen-wonen-nog-bij-ouders-en-zonder-partner-23-1-2026>
14. <https://vastgoedinsider.nl/jongeren-hebben-het-niet-slechter-op-de-woningmarkt-dan-oudere-generaties/23-1-2026>.
15. Marlou Schrover, ‘De moeizame relatie tussen migratie en huisvesting sinds 1945: een historische vogelvlucht’, in: Reinout Kleinhans, Mark van Ostaijen, Kimberly Seibel, *De migratiesamenleving. Migratie en diversiteit als gordiaanse knoop* (Den Haag 2022) 18-28
16. https://www.vluchtelingenwerk.nl/nl/nieuws-en-kennis/onze-themas/wonen?gad_source=1&gad_campaignid=9332343540&gbraid=0AAAAADvrOfa2nDgEZAM1S7DzqGS1qW1IV&gclid=EA1aIqObChMI4eHXj6XTkQMVRJmDBx0wFTnWEAAYASAAEgJ5dPD_BwE en <https://npokennis.nl/story/697/wat-is-de-invloed-van-migratie-op-de-woningmarkt>

17. Ionica Smeets, 'Hoeveel korter wordt de wachttijd op een sociale huurwoning als statushouders geen voorrang meer krijgen?', *De Volkskrant* 14-6-2024; Nee, wachtlijsten voor woningen zijn er niet omdat statushouders voorgaan <https://pointer.kro-ncrv.nl/nee-wachtlijsten-voor-woningen-zijn-er-niet-omdat-statushouders-voorgaan-12-3-2023>.
18. <https://www.youtube.com/watch?v=gzT5MGPF32U> 10-10-2025.
19. Josta van Bockxmeer, 'Niet "minder asielzoekers" maar "meer betaalbare huizen" is de oplossing voor de woningnood', *De correspondent* 7-12-23; <https://decorrespondent.nl/14996/niet-minder-asielzoekers-maar-meer-betaalbare-huizen-is-de-oplossing-voor-de-woningnood/11729058-1943-0564-307b-9b18240a1482>
20. Wilfred Takken, 'Wilders hoeft niet eens meer aanwezig te zijn om een tv-debat te domineren. Bij afwezigheid van Wilders waren de lijsttrekkers in het tweede RTL-debat het opvallend vaak met elkaar eens. Wilders had vrijdag een leuke avond bij 'Vandaag Inside'. Van der Gijp mocht zelfs grappen met een taartmes. Gepubliceerd op 20-10-2025 <https://www.nrc.nl/nieuws/2025/10/20/wilders-hoeft-niet-eens-meer-aanwezig-te-zijn-om-een-tv-debat-te-domineren-a4910110>
21. Er is wel kritische journalistiek. Arjan Noorlander maakte voor *Nieuwsuur* een hele rij kritische video's: <https://www.youtube.com/watch?v=kIQe7SB40cE> 1-3-2025; <https://www.youtube.com/watch?v=FBY1aM4HprE> 13-10-2025. Over onervaren politici <https://www.youtube.com/watch?v=UDLReDhv5Lw> 25-12-2025.
22. <https://tvblik.nl/vandaag-inside/17-oktober-2025> 20-12-2025, minuut 34.
23. <https://www.youtube.com/watch?v=MlIo5cv11u7w> 7-6-2025.
24. <https://www.youtube.com/watch?v=o-dSySm3Irk> 3 okt 2025.
25. *De Volkskrant* 16-3-2024.
26. Gert Jan Geertjes, 'Het vermeende 'recht' op het ministerschap: de implicaties van de conventie van 1977', *Nederland Rechtstaat*, 22-3-2024 <https://www.nederland-rechtsstaat.nl/het-vermeende-recht-op-het-minister-presidentschap-de-implicaties-van-de-conventie-van-1977/>
27. Hij stelde ook dat hij meer stemmen had gekregen dan Rob Jetten. Dat is correct, maar dat ging om voorkeurstemmen. Zijn achterban reageerde met de opmerking dat hij dus de verkiezingen had gewonnen en premier moest worden. <https://www.facebook.com/geertwilders/posts/niemand-heeft-meer-stemmen-gehaald-in-heel-nederland-deze-verkiezingen-ik-heb-he/1389761875844104/> 23-1-2026.
28. Timothy Snyder, 'The American Abyss. A historian of fascism and political atrocity on Trump, the mob and what comes next', *The New York Times Magazine* 17-1-2021.
29. Karwan Fatah Black geciteerd in: Sander Philipse, 'Polarisatie als product', *One World*, 26 oktober 2018 <https://www.oneworld.nl/mensenrechten/polarisatie-als-product/>
30. Frontlinie #70 - Migratieleugens die leiden tot politieke chaos *Frontlinie*. Bram Vermeulen interview met Hein de Haas, 3-3-2024 <https://www.vpro.nl/frontlinie/artikelen/frontlinie-70-migratieleugens-die-leiden-tot-politieke-chaos>
31. <https://www.youtube.com/watch?v=3McrZAvx4Nk> en <https://zoeken.beeldengeluid.nl/program/urn:vme:default:program:2102501270372435731?pid=true> 09-07-2023 WNL Eén dag na de val van Rutte 4 blikken we terug met hoofdrolspelers uit het kabinet. Presentatie: Sven Kockelmann en Tijs van den Brink (WNL & EO).
32. Handelingen Tweede Kamer 20-6-2024, 87.
33. Loes Reijmer, 'Wat Dilan Yesilgöz nou echt heeft gezegd over nareis op nareis', *De Volkskrant.nl* 25-6-2024.
34. https://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Kamerverkiezingen_2025/Peilingen. In 2023 vroeg het programma *Nieuwsuur* zich af wat Wilders zou willen inleveren om zijn doel te behalen. <https://www.youtube.com/watch?v=0lhoOjKTJdC>
35. Artikelen uit *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad*, *de Volkskrant*, *NRC* en *nos.nl*.

36. Sal Hagen, Gizelle Mijnlieff en Evert de Vos, 'Van probleem naar 'crisis'; Onderzoek Hoe we praten over migratie', *De Groene Amsterdammer* 23-10-2025.
37. Irene van der Linde. Interview met Hein de Haas: 'Stop met die migratieleugens', *De Groene Amsterdammer* 21-2-2024. <https://www.groene.nl/artikel/stop-met-die-migratieleugens>; <https://tegenlicht.vpro.nl/artikelen/nederland-migratieland>
38. Peter Scholten, *De migratie-obsessie. Hoe één thema het debat blijft bepalen* (Meppel 2025); Karen van Oudenhoven, 13-2-2025; *Financieel Dagblad*. <https://www.scp.nl/actueel/nieuws/2025/02/13/asielzorgen-als-symptoom-van-andere-problemen>.
39. Hein de Haas, *Hoe migratie echt werkt: Het ware verhaal over migratie en de effecten daarvan* (Amsterdam 2023); zie ook: Cyril Rosman, 'Expert: 'Links én rechts zijn vastgedraaid in hun eigen migratieleugens', *AD/Algemeen Dagblad.nl* 21-9-2023. De geciteerde expert is Hein de Haas.
40. Judit Szakács en Éva Bognár, *The impact of disinformation campaigns about migrants and minority groups in the EU* (Brussel 2021).
41. Marlou Schrover, 'Zoals in Goes en Musselkanaal', *Asiel en MigratieRecht* 5 (2018) 267.
42. Albert Heller en Marieke Smid, 'Je hoort vooral klachten over dit azc, maar profiteert de gemeente ook? 'Geweldig om met andere culturen in contact te komen', *BN De Stem* 30-6-2025.
43. <https://www.hartvannederland.nl/algemeen-nieuws/artikelen/overlast-van-asielzoekers-in-kijkduin-bleef-uit-8-1-2024>.
44. <https://www.hartvannederland.nl/het-beste-van-hart/persoonlijke-verhalen/videos/asielzoekers-redden-caya-18-uit-ijskoude-water-zonder-hen-stond-ik-hier-nu-niet-29-mei-2024>.
45. Marlou Schrover, 'Parenting, citizenship and belonging in Dutch adoption debates 1900-1995', *Identities* (2021) 93-110; T. Walaardt, *Geruisloos inwilligen. Argumenten in de Nederlandse asielprocedure in de periode 1945-1994* (Hilversum 2012).
46. Rede in Luzern. Zie ook: Leo Lucassen en Jan Lucassen, 'The strange death of Dutch tolerance: the timing and nature of the pessimist turn in the Dutch migration debate', *The Journal of Modern History* 87:1 (2015) 72-101.
47. 'VVD-leider Frits Bolkestein spreekt weer over de gevaren van de islam', *De Volkskrant* 14-5-1992.
48. Dit stelde de socioloog Shervin Nekuee in: 'De door Faber verzonnen crisis is de culminatie van drie decennia sadistisch asielbeleid', *Joop* <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/de-door-faber-verzonnen-crisis-is-de-culminatie-van-drie-decennia-sadistisch-asielbeleid> 17-09-2024.
49. In de negentiende eeuw twijfelde politici aan de loyaliteit van immigranten en vreesden de komst van paupers en revolutionairen. Het leidde tot de eerste Nederlandse Vreemdelingenwet, in een tijd waarin het aantal immigranten gering was. Marlou Schrover, *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten in Utrecht in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2002). Tijdens de crisis van de jaren 1930 werden vreemdelingen gewerd. Eind jaren 1930 werden Joodse vluchtelingen actief teruggestuurd naar Nazi Duitsland. In de Kamer liet alleen de communistische partij een kritisch geluid horen tegen dat beleid, en het tijdelijk buiten werking stellen van de Vreemdelingenwet. Corrie Van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005). Tussen 1946 en 1948 wilde de Nederlandse overheid 25.000 mensen met Duitse nationaliteit naar de Westerse zone in Duitsland deporteren. Dit waren geen collaborateurs of oorlogsmisdadigers. Een groot deel van hen was in Nederland geboren en had daar altijd gewoond. Voor een deel waren het Nederlandse vrouwen, die getrouwd waren met Duitse mannen en daarom de Duitse nationaliteit hadden. Toen 15 procent was gedeporteerd, werden de deportaties gestopt onder druk van de media, clerus en humanitaire organisaties. Marlou Schrover, 'The Deportation of Germans from the

- Netherlands 1946–1952', *Immigrants & minorities* 33: 3 (2015) 264–271; Marieke Oprel, *The burden of nationality. Dutch citizenship policies towards German nationals in the aftermath of the Second World War (1944-1967)* (Amsterdam 2020).
50. Marlou Schrover, 'Rats, rooms and riots: Housing immigrants in the Dutch town Utrecht 1945-1970', *JMH* 7 (2021) 244–271.
 51. Marlou Schrover en Tycho Walaardt, 'Displaced persons, returnees and 'unsuitables': the Dutch selection of DPs (1945–1951)', *Continuity and Change* 33 (2018) 1–28. Zie voor selectie van vluchtelingen ook Marlou Schrover en Tycho Walaardt, 'The influence of the media on politics and practices: Hungarian refugee resettlement in the Netherlands in 1956', *Journal of Migration History* 3 (2017) 22–53; en over selectie ook: Marlou Schrover en Marijke van Faassen, 'Invisibility and selectivity. Introduction to the special issue on Dutch overseas emigration in the nineteenth and twentieth century', *TSEG* 7: 2 (2010) 3–31.
 52. *Utrechtsch Nieuwsblad* 9-5-1960.
 53. *De Telegraaf* 4-11-1952.
 54. *Het Parool* 19-3-1953.
 55. C. Laarman, *Oude onbekenden. Het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten in Nederland, 1945-2005* (Hilversum 2013); Liesbeth Rosen Jacobson, 'The Eurasian Question'. *The colonial position and postcolonial options of colonial mixed ancestry groups from British India, Dutch East Indies and French Indochina compared* (Hilversum 2018).
 56. Marijke van Faassen en Marlou Schrover, 'A 'sunny destination' for minority groups? Dutch emigration 1945–1965', *JMH* 11 (2025) 380–418.
 57. Marijke van Faassen, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (Den Haag 2014); zie ook: Herman Obdeijn en Marlou Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).
 58. *Het Vrije Volk* 19-2-1953.
 59. *Het Binnenhof* 10-6-1954.
 60. *Het Parool* 19-3-1953.
 61. *Winschoter Courant* 26-2-1953.
 62. v.d.A. in: *Het Rotterdamsch Parool* 22-12-1956.
 63. Nadia Bouras *Het Land van Herkomst. Perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010* (Hilversum 2012); Schrover, 'Rats, rooms and riots'.
 64. M. Schrover en S. Bonjour, 'Public debate and policy-making on family migration in the Netherlands, 1960-1995', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41:9 (2015) 1475-1494; Saskia Bonjour, *Grens en gezin. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland 1955-2005* (Maastricht 2009).
 65. *Telegraaf* 9-10-1962; *Friese Koerier* 9-10-1962.
 66. N. W. Soetens, *Gastarbeiders, wat heeft het hun gebracht? Autobiografisch verslag over het Actiecomitee Pro Gastarbeiders* (Rotterdam 2008).
 67. *Utrechtsch Nieuwsblad* 3-12-1965.
 68. *NRC* 13-12-1974.
 69. *Het Vrije Volk* 2-12-1975.
 70. *Trouw* 18-8-1972; *NRC* 11-8-1972; J. van Donselaar en W. Wagenaar, *Monitor racisme & extremisme racistisch en extreemrechts geweld in 2006* (Leiden 2007) 4; Marlou Schrover, 'Van zeeliedenoproer tot pogrommerdam. Rassenrellen in 1926 en 1972', *Meent* (2012) 18-23; *Het Vaderland* 11-8-1972; *Het Vrije Volk* 10-8-1972; *NRC* 10-8-1972.
 71. Er was een groot aantal rellen, die geen rassenrellen genoemd werden. Marlou Schrover, *Om de meisjes, voor de meisjes. Een historische perspectief op problematisering en bagatellisering van onderwerpen die het maken hebben met migratie en integratie* (Leiden oratie Universiteit Leiden 2011).
 72. <https://www.stichtingargus.nl/bvd/npn.pdf>
 73. *Trouw* 22-11-1979.
 74. Handelingen Tweede Kamer 1974-1975, 3-9-1975.
 75. Laarman, *Oude onbekenden*.
 76. Handelingen Tweede Kamer 1976-1977, 21-10-1976.

77. NRC 2-6-1984; W. van der Brug, M. Fennema, S. van Heerden, en S.L. de Lange, 'Hoe heeft het integratiedebat zich in Nederland ontwikkeld?', *Migrantenstudies* 25:3 (2009) 198-220; M. Fennema en W. van der Brug, *Nederlandse anti-immigratie partijen in Europees perspectief* (Amsterdam 2006); J. van Holsteyn en C. Mudde. *Extreem-rechts in Nederland* (Den Haag 1998); J. de Vetten, *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)* (Leiden 2016); C. Mudde, *Populist radical right parties in Europe* (Cambridge 2007); C. Mudde, *The ideology of the extreme right* (Manchester 2002) 154-155; K. Brants en W. Hogendoorn, *Van vreemde smetten vrij. Opkomst van de Centrumpartij* (Bussum 1983); J. Niemöller, *De verschrikkelijke Janmaat. Nederland en de Centrumpartij* (Amsterdam 2015). Voor partijprogramma's zie <https://dnpp.nl/dnpp/>
78. De BVD (Binnenlandse Veiligheidsdienst) verzamelde veel materiaal van partijen waaronder de Centrum Partij. Het archiefmateriaal van de BVD is toegankelijk via www.stichtingargus.nl; Partijprogramma De Nationale Centrum Partij 1980.
79. BVD-archieff, pamflet Centrum Partij 1980.
80. BVD-archieff, kwartaaloverzicht 1538.691 1981 anti-democratische partijen.
81. BVD-archieff, verslag bijeenkomst Centrum Partij 11-12-1981.
82. P. Sj. van Koningsveld en I.J.J. de Vries, 'Oud en nieuw racisme in Nederland De Centrumpartij: onnozele wartaal of gevaarlijk gif?', *Trouw* 22-09-1984.
83. *Nieuwsblad van het Noorden* 14-10-1984.
84. *Nieuwsblad van het Noorden* 14-10-1984.
85. BVD-archieff, pamflet Centrum Partij aan Burgers van Nijmegen 1981; BVD-archieff, pamflet Centrum Partij Burgers van Nijmegen 198; pamflet CP 1982.
86. A. Fermin, *Nederlandse politieke partijen over minderhedenbeleid 1977-1995* (Amsterdam 1997); M.P.C.M. van Schendelen: 'De Centrumpartij - karakter, voedingsbodem, toekomst', *Beleid en Maatschappij* 11 (1983) 298-306.
87. *Gastarbeid en kapitaal* (Rotterdam 1983) 20.
88. *De waarheid* 28-04-1983.
89. Handelingen Tweede Kamer 1982-1983 23 november 1982, 649-716, 707.
90. *Nieuwsblad van het Noorden* 27-9-1983.
91. BVD-archieff, Partijprogramma De Nationale Centrum Partij 1980; BVD-archieff, rapport bijeenkomst Centrum Partij 11 december 1981; BVD-archieff, kwartaaloverzicht 1538.691 1981 anti-democratische bewegingen. Pamflet Centrum Partij 1980; pamflet Centrum Partij 1981.
92. NRC 12-01-1983.
93. *Nieuwsblad van het Noorden* 18-10-1983.
94. Walaardt, *Geruisloos inwilligen*.
95. Massimo Jonker en Marlou Schrover, 'I want to marry her, but I won't': civil society protest against a migrant marriage income bar in the Netherlands (1984)', *JMH* 10 (2024) 223-246.
96. https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19911992/0000019291/1/pdf/SGD_19911992_0000836.pdf Handelingen Tweede Kamer, 4-2-1992.
97. *De Volkskrant* 30-3-1987.
98. *Trouw* 29-5-1987.
99. Hagen, Mijnlief en De Vos, 'Van probleem naar 'crisis', *De Groene Amsterdammer* 23-10-2025.
100. Marlou Schrover en Willem Schinkel, 'Introduction: the language of inclusions and exclusion in the context of immigration and integration', *Ethnic and Racial Studies* 36: 7 (2013) 1123-1141.
101. Marlou Schrover, 'Gelukzoekers, vluchtelingen, asielzoekers - het zijn allemaal mensen op zoek naar een beetje geluk. Waarom heten ze zo verschillend?', *BLIND!* 42. (2016) <https://www.ziedaar.nl/article.php?id=505>
102. *Leeuwarder Courant* 24-11-1983.
103. *De Waarheid* 12-3-1979; *De Volkskrant* 18-9-1981; *De Volkskrant* 4-7-1980. Nederland maakte het vervolgens als eerste land in de wereld mogelijk dat mensen op basis

- van homoseksualiteit een vluchtelingenstatus kregen. Marlou Schrover en Frerik Kampman, "Charter flights full of homosexuals": the changing rights of homosexual immigrants in the Netherlands, 1945-19921; *TSEG* 16 (3) (2019): 5-46. Vrijwel niemand kreeg die in de praktijk, ofschoon Nederland zich er wel op voor liet staan een voorloper te zijn. Jamel Buhari, Andrew Shield, Laurian Kuipers en Marlou Schrover, 'Sexuality and asylum: progress and ambivalence in the Netherlands, 1979-1986', *JMH* 11 (2025) 229-257.
104. NRC 12-3-1979; *De Waarheid* 8-7-1980; *De Waarheid* 16-7-1979; *Trouw* 12-3-1979.
105. Marlou Schrover, 'Multiculturalism, dependent residence status and honour killings: explaining current Dutch intolerance towards ethnic minorities from a gender perspective (1960-2000)'; in: Marlou Schrover en Deirdre Moloney (ed), *Gender, Migration and categorisation: Making distinctions between migrants in Western countries (1900) 1945-2010* (Amsterdam 2013) 227-249; Marlou Schrover, 'Feminationalisme en hoe vrouwen belangrijk werden in het maatschappelijke debat over migratie en integratie', *TSEG* 17: 1 (2020) 97-122.
106. Van Koningsveld en De Vries, 'Oud en nieuw racisme in Nederland', *Trouw* 22-09-1984.
107. *Leeuwarder courant* 20-6-1984.
108. IISG, archief NVJ Werkgroep Migranten en Media ARCH02681, Anneke van Ammelrooy. 'De jihad van de Nederlandse media', *De Journalist* 10 april 1989.
109. *De Volkskrant* 12-9-1991; René Zwaap, 'Bij een nieuwe kruistocht', *De Groene Amsterdammer* 26-5-2001.
110. Ingezonden brief G. Mensink, Utrecht, *De Volkskrant* 11-3-1995.
111. *Trouw* 26-10-1993.
112. *Limburgsch dagblad* 22-1-1994; AD 26-1-1994.
113. IISG, archief NVJ Werkgroep Migranten en Media ARCH02681, *De Journalist* 8-4-1994.
114. *Trouw* 14-2-1997; *de Volkskrant* 14-2-1997; *de Volkskrant* 15-2-1997; *Het Parool* 15-2-1997.
115. AD 17-2-1997.
116. Handelingen Tweede Kamer 6-6-2007.
117. Handelingen Tweede Kamer 1-4-2008.
118. *Groene Amsterdammer* 28-10-1998.

PROF.DR. MARLOU SCHROVER

Marlou Schrover studeerde Journalistiek (afgestudeerd in 1979) en Economische en Sociale Geschiedenis (afgestudeerd in 1986), allebei in Utrecht. Ze promoveerde in Utrecht in 1991 op een onderzoek naar arbeidsverhoudingen in de voedingsmiddelenindustrie. Ze werkte vervolgens als tijdelijk docent en onderzoeker aan de Universiteit van Utrecht, totdat ze een NWO-beurs kreeg voor vier jaar als post-doc. Met die beurs deed ze onderzoek naar migratie naar Utrecht in de negentiende eeuw. Vervolgens werkte ze kort bij het IISG in Amsterdam en bij het ING-Huygens in Den Haag. In 2003 kwam ze naar Leiden. In 2010 werd ze benoemd tot hoogleraar in Leiden. Ze is tevens LDE-hoogleraar bij de EUR. Ze was tot voor kort het hoofd van de sectie Economische en Sociale Geschiedenis. Ze verwierf een NWO-VICI beurs in 2006 voor onderzoek naar gender-verschillen in migratie. Daarnaast verwierf ze een Aspasia-beurs, een aantal beurzen voor individuele promovendi, een serie kleinere grants, de Van Winterprijs, en in 2022 een NWO-NWA-

beurs voor onderzoek naar diversiteitsbeleid in de praktijk. Ze is medeoprichter van de interdisciplinaire LDE Master Governance of Migration and Diversity, en het daarbij behorende research centre. Ze is tevens oprichter en eindredacteur van *Journal of Migration History*. Eerder was ze redacteur van het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* en eindredacteur van het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*. Ze is bestuurslid en network chair van de European Social Science History Conference. In die rol heeft ze 10 grote internationale congressen georganiseerd. Ze is ook lid van het dagelijks bestuur van het N.W. Posthumus Instituut. Ze is/was (co)promotor van meer dan 20 promovendi, en was lid van de promotiecommissie van meer dan 50 promovendi. Jaarlijks begeleidt ze tussen de 20 en 25 MA studenten en 10 tot 15 BA studenten bij het schrijven van hun scriptie. Ze treedt met enige regelmaat op in de media en geeft publiekslezingen.

Universiteit
Leiden